

Aloisia Moser*

„Mindig nagyvonalú és nagyszerű volt”

Heller Ágnessel akkor találkoztam először, amikor doktorandusz voltam New Yorkban a New School for Social Research filozófiai intézetében. Ez 1999-ban volt, nem emlékszem már az első kurzusra, amit hallgattam nála. Amire világosan emlékszem, az az első intézeti fogadás volt, amikor Ágnes és az intézetvezető, Richard Bernstein mellett álltam. Bécsi és berlini filozófiai mesterképzéseim idején hozzászoktam ahhoz, hogy minden tekintélyes személyt provokáljak. Ágnes rögtön megakadályozott minden ilyesemben, mert Dick Bernsteinhez fordult és hallhatóan ezt mondta: „Aloisia egy igazi személyiség.” Meglepett ezzel és meg is nyert. Akkoriban nem értettem, miért kedvelt meg rögtön. Azért, mert bennem látta személyiségelméletének megtestesülését. Modernitáselméletében annak a paradoxonnak az elfogadására szólít fel bennünket, hogy bár mindannyian egyformának születtünk, arra kell törekednünk, hogy magunkat annak a személyiségnek az egyik változatává tegyük, akivé válni remélünk. Képzelnék el magunkat annak, akivé válni szeretnénk. Bizonyos értelemben ez egy kategorikus imperativus: „Cselekedj úgy, hogy azzá a személlyé válj, aki a jövőben szeretnél lenni.”

A New Schoolon töltött második év előtti nyarat azzal töltöttem, hogy *Az eltűnt idő nyomában* olvastam Marcel Prousttól, mivel Ágnes erről jelentett be egy szemináriumot. A következő évben Hegel *A szellem fenomenológiájáról* szóló kurzusán vettem részt, aztán egy doktori szigorlatra készültem fel erről úgy, hogy egyszerre olvastam a *Fenomenológiát* németül és angolul. Egyedül töltöttem el egy hetet egy hegyi tónál: olvastam, beleugrottam a tóba, átúsztam a túlsó partra, azután vissza; ez tökéletesen tükrözte a szöveg olvasását.

Úszni, ez volt a mód, ahogyan Ágnes a világban létezett. Egyszer megkérdeztem tőle, hogyan képes minderre – körülrepülni a világot, előadásokat és szemináriumokat tartani, mindig az utolsó pillanatban visszaérni és a repülőtérről rögtön a szemináriumra sietni. Nem ismerte a jetlaget? Azt válaszolta, hogy sosem fogadta el az időeltolódást, mindig ott fogadta el az időt, ahova érkezett. Ez úgy volt lehetséges, hogy minden nap úszott, soha nem foglalt szállást uszoda nélküli szállodában. Néhány napja kiúszott a Balatonba és nem tért vissza.

Minden évben osztrák karácsonyt tartottam különböző New York-i albérleteimben, így ápoltam a hagyományokat. Egyszer, amikor barátommal a keleti Williamsburgban laktam a Boerum Streeten, Ágnes túl korán érkezett a partira, mivel később meg akart nézni egy orosz filmklasszikust a tévében. Korán jött, még éppen a tésztát készítettem elő a híres vaníliás kiflimhez, amelyet a sütőből kivéve frissen-melegen szoktunk enni a vendégeimmel. Ágnes mellém ült, és miközben összegyúrtam a vaját, a porcukrot, a darált diót és a lisztet, mesélt. Arról, hogyan tudott két gyerekkel konferenciákra utazni, úgy, hogy minden napra külön ételt készített nekik, ráírta, hogy „hétfő”, „kedd”, „szerda”, stb. és a mélyhűtőbe tette a csomagokat. Nem volt feminista, ennél a témánál mindig tartózkodóan viselkedett. De egyszer egy újságíró megkérdezte tőle, miért van olyan kevés sikeres nő a filozófiában. Ezt válaszolta: „A nők a múltban nem voltak vagy gazdaságilag vagy érzelmileg önállóak, többnyire egyik értelemben sem, ezért nem járultak hozzá a magaskultúrához. Mióta a nők önállóak pénzügyileg és érzelmileg is – elkezdtek komolyan teljesíteni.” Ez érvényes az irodalomra, a művészetre, a filozófiára és sok más területre. Ágnes gyakran mesélte, hogy az édesapja azt akarta, filozófus vagy zeneszerző váljék belőle – szóval egy olyan foglalkozást választott számára, amely a nők számára elérhetetlennek tűnhetett. Valószínűleg ez a lehetetlenség volt az oka annak, hogy azt vettem a fejembe, filozófus leszek, nem pedig fodrász vagy bolti eladó, ahogyan a szüleim elképzelték.

2009 nyarán a férjemmel Ausztriába repültünk családlátogatásra. A lányunk betöltötte az első évét, egy kedves magyar barátnőnek pedig esküvője volt Budapesten. Éppen leadtam a doktori értekezésemet, októberben akartam megvédeni. Ágnessel Budapesten a zsidónegyedben találkoztunk, ahol egy utcai ünnepségbe csöppentünk bele. Ragaszkodott hozzá, hogy megvendégel bennünket, hozott süteményt és teát. Jól emlékszem, milyen fürgén mozgott és hozta nekünk nagy örömmel a jellegzetesen magyaros édességeket. Az emailjeit ettől kezdve „Love, Agnes” aláírással küldte, ezen a látogatáson kezdett el velünk anyáskodni.

Aloisia Moser és Heller Ágnes

Ami nekem Ágnes filozófiájában a legfeltűnőbb, az a modernség elméletében kifejtett azon meggyőződése, hogy a modernség a szabadságra épül, ami paradoxon, mivel a szabadság nem lehet alap. Ha lehetne, a szabadság nem lenne szabad. Nem tudjuk feloldani ezt a paradoxont, Heller azt javasolja, hogy ne tekintsük paradoxonnak, bár mindig úgy jelenik meg, ha gondolunk rá. Heller Ágnes számára úgy működnek a paradoxonok, hogy ugyanannak a szintnek vagy szférának a két oldalán, ugyanabban a történetben merülnek fel, de különböző irányba mutató nyilakkal. Az számít egyedül, hogyan bánunk a paradoxonnal. Mindig lesz két csoport, minden oldalon egy. Az egyikhez tartozók úgy gondolják, hogy ha megfelelő módon cselekszünk, a paradoxon eltűnik. Szerintük a paradoxon egy megoldandó probléma. Ez a technikai vagy racionális gondolkodásmód. A másik csoport tagjai egyszerűen nem veszik figyelembe a paradoxon másik oldalát, számukra illúzió, hagyomány vagy előítélet, amely legyőzhető a felvilágosítás erejével. Ez a történeti vagy romantikus gondolkodásmód, amely a paradoxont elméleti problémaként kezeli.

Heller alternatív gondolata az volt, hogy más keretet adott a modern gondolkodásmódnak. Olyant, amely keretbe foglalja a modernséget magát. Azt mondja, mindnyájan szembekerülünk a két gondolkodásmóddal és a két igazságfogalommal. Ezek egyike sem azonos a múlt metafizikájának vagy vallásának igazságfogalmával. A technikai és a romantikus gondolkodásmód soha nem eshet egybe, korlátok választják el őket egymástól. Ez a paradoxon. A modernség heterogén, minden alapelvet szétromboltak vagy dekonstruáltak. A modernség alap-

elve a szabadság. Heller szabadságértelmezése az, hogy egy alapelv nélküli világgal van dolgunk, egy olyan világgal, amelynek állandóan újra ki kell saját magát találnia. Ezért nem létezik a modernség számára koherens elbeszélés. Ami ma igaz, pár évtized alatt megváltozik. Heller mondott két példát a modernség dinamizmusára, ezek közül az első a másodikkal a bábája. Az igazság vagy igazságosság minden domináns modern koncepcióját állandóan meg kell kérdőjelezni. A dinamika a radikális nihilizmustól a fundamentalizmusig terjed. Ez ma igazabb, mint bármikor máskor. Éppen mivel minden ember egyenlőnek született, meg kell tagadni azt a premodern igazságot, hogy egyesek szabadok, mások nem. Az emberek természetesen különböző helyet foglalnak el az intéz-

mények társadalmi hierarchiájában. A szabadság itt azt jelenti, hogy minden határt átléphetünk, és ezt meg is kell tennünk. Az egyetlen megmaradt határ az egyén halála. Ez a csikicsuki maga a szabadság paradoxona a gondolkodásmód perspektívájából tekintve.

Mióta megtudtuk, hogy Ágnes kiúszott a Balatonba, sokan feltesszük magunknak a kérdést: saját döntése volt vagy nem? A paradoxon, az a tény, hogy a kérdésünkre nagy valószínűséggel sose kapunk választ, Ágneszt nagyon mulattatná. Az ő modernségelmélete a szabadságon alapszik, amely nem lehet igazi alap, hiszen, ha szabad, nem szolgálhat semminek alapjául. Mindig arra kell gondolnom, hogy Ágnes lóvá tett bennünket és a sorsot, mindörökké nyitva hagyva a kérdést, a paradoxonnak melyik oldala a helyes. Mesélhetjük azt a történetet, hogy Ágnes eldöntötte, kiúszik és nem tér vissza. Vagy megpróbálhatjuk a történeteket megmagyarázni. Éppen ez elméletének az a pontja, hogy csak a fejlődésben, a cselekvésekben lehetséges a modernségnek vagy bármi másnak a jelentését meglátni.

Nehéz a szívem, de ismertem, mindig nagyszerű volt és nagyvonalú. Néhány hete hallottam Harcsa Veronikát, ezt a csodálatos magyar énekesnőt, akinek az éneklése olyan, mint a gondolkodás maga. Elhatároztam, megmutatom Ágnesnek ezt a hangot, de már nem tehetem meg. Ahogy Ágnes sem foghatja és szoríthatja meg a kezemet, ahogyan két nappal a kilencvenedik születésnapja után Bécsben tette. Egyszer, doktori értekezésem megírásának legnehezebb szakaszában azt mondta: „Aloisia, az utolsó, amit a filozófiában meg fogsz érteni, az az

Aloisia Moser gyereke Heller Ágnes karjában

Én lesz!” Meg vagyok róla győződve, hogy ő megértette saját magát. Minden, amit tudunk, az, hogy kiúszott a tóba és nem tért vissza.

Ezt az életrajzot Ágnes maga írta és küldte el nekem 2019. május 10-én, két nappal a 90. születésnapja előtt:

Heller Ágnes 1929-ben Budapesten született egy magyar-zsidó családban. Édesapját Auschwitzban meggyilkolták, ő és édesanyja a budapesti gettóban éltek túl a vérszennyek. Tizennyolc évesen csatlakozott a kommunista párthoz, amelyből kétszer zárták ki: másodszor és véglegesen 1958-ban.

Miután elvégezte a gimnáziumot, filozófiát kezdett tanulni Budapesten. Lukács György tanítványa lett, majd az asszisztense. 1957-ig az egyetemen oktatott. 1957-ben az 1956-os forradalomban való részvétele miatt egy fegyelmi eljárás keretében kirúgták az egyetemről. Öt évig egy magyar gimnáziumban tanított irodalmat, később alkalmazták a Szociológiai Intézetben, de tiltva volt számára az egyetemi oktatás. Az 1960-as években egy filozófuscsoport (Márkus, Vajda, Fehér, Heller) tagja lett, ezt Lukács „Budapesti Iskolá”-nak nevezte el. Ez a baráti kör a hivatalos marxizmus-leninizmus és a „létező szocializmus” alternatíváit dolgozta ki (legalábbis elméletben). A csoport néhány tagja (köztük Heller Ágnes) 1968-ban Korčulán tiltakozott az akkori Csehszlovákia szovjet megszállása ellen. Ezután párthatározatot adtak ki a csoport tagjai ellen, amelynek következtében valamennyien elveszítették az állásukat. Hellert antimarxistaként

bélyegezték meg, ettől kezdve nem volt hely számára Magyarország tudományos életében.

Ebben a korszakban a fő művei: *A mindennapi élet*, *A reneszánsz ember*, *Az érzelmek elmélete*.

1977-ben Heller Ausztráliába emigrált, ahol kilenc évig oktatott a melbourne-i La Trobe Egyetemen.

Ebben a korszakban a fő művei: *A Theory of History*, *General Ethics*, *The Power of Shame*, *Beyond Justice*.

Heller 1986-ban New Yorkba költözött, ahol elnyerte a Graduate Faculty of New School for Social Research Hannah Arendt filozófiai professzúráját. 2006-ban nyugdíjba vonult, de 2009-ig tovább oktatott.

Ebben a korszakban a fő művei: *Philosophy of Morals*, *An Ethics of Personality*, *Philosophy of History in Fragments*, *A Theory of Modernity*, *The Immortal Comedy*, *The Concept of the Beautiful*.

A Kádár-korszak összeomlása után Heller és férje, Fehér Ferenc rendszeresen ellátogatott Magyarországra. New York-i nyugdíjaztatása után Heller visszatért Magyarországra, Budapestre, ahol polgárként is aktív tevékenységet fejtett ki. Itt írta többek között a *Filozófiám rövid története* és *Az álom filozófiája* című műveit.

Díszdoktora perui, argentin, olasz, osztrák, ausztrál és izraeli egyetemeknek. Elnyert díjai: többek között Lessing-díj (Hamburg), Hannah Arendt-díj (Bremen), Sonning-díj (Dánia), Goethe-érem (Németország), Willy Brandt-díj (Németország), Ossietzky-díj (Oldenburg), Wallenberg-díj (University of Michigan, USA), Széchenyi-díj (Magyarország).

Vendégprofesszor volt többek között Berlinben, Konstanzban, Buenos Airesben, Limában, Pisában és néhány magyar város egyetemén.

Kétszer élt házasságban. Van egy lánya és egy fia, hat unokája és két dédunokája.

* Aloisia Moser a New School for Social Researchen doktorált Alice Crary és Heller Ágnes témavezetésével. A Berkeley Egyetem filozófiai intézetében volt vendégkutató és lektor, jelenleg határozott időre kinevezett professzor a linzi Katolikus Magánegyetem filozófiatörténeti intézetében. 2020-ban fog megjelenni *Kant and Wittgenstein. A Theory of the Act of Thinking* című könyve, jelenleg a „kitalálás”-nak a gondolkodás folyamatában játszott szerepével foglalkozik.

Fordította: Huszár Ágnes